

KUML 2023

KUML 2023

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Hverdagslivet i vikingetidens Vorbasse

Mellem ældgamle træk og revolutionerende nyt

AF LONE HVASS & STEEN HVASS

Jernalder- og vikingetidsbebyggelsen fra Vorbasse i Midtjylland udgør en af de væsentligste lokaliteter i den danske bebyggelsesarkæologi. Mellem 1971 og 1987 udgravede Nationalmuseet under ledelse af Steen Hvass fra Vejle Museum på initiativ af det såkaldte Arkæologiske Bopladsudvalg under Statens Humanistiske Forskningsråd talrige spor af forhistorisk og tidlig historisk bebyggelse i området omkring landsbyen Vorbasse. Udgravningerne viste en kontinuerlig bebyggelse fra omkring Kristi fødsel og frem til 1000-tallets landsby, inden bebyggelsen flyttede til stedet, hvor den nuværende landsby Vorbasse ligger. Da det var første gang i Danmark, at så lang en periode af kontinuerlig bebyggelse blev udgravet, blev lokaliteten hurtigt model for, hvordan man tolkede landsbydannelsen og bebyggelsesudviklingen op igennem det 1. årtusinde e.Kr. I løbet af de sidste 40 år er der udgravet hundredvis af jernalder- og vikingetidslandsbyer i Danmark, men Vorbasse er stadig unik på grund af sin bevaringstilstand og afdækningsgrad.¹ På trods af sin unikke status har det fulde materiale fra udgravningerne i Vorbasse ikke været tilgængeligt i sin hele udstrækning for den bebyggelsesarkæologiske forskning eller i den bredere formidling. Det arkæologiske materiale er hidtil kun publiceret i kortere artikler med foreløbige tolkninger. En samlet tolkning af bebyggelsens udvikling er i disse år under udarbejdelse af museumsinspektør og ph.d. Anna S. Beck, *Vorbasse – en landsby gennem 1000 år*.

Da en række meget velbevarede trægenstande fra seks brønde i vikingetidens Vorbasse ikke medtages i projektet, har vi valgt at præsentere dem i artiklen her. Brøndene i landsbyen har forskellige afstivninger af vidjeflettede eller stavbyggede planker fra genanvendt bygningstømmer, der er dendrokronologisk dateret til 700-tallet. Ingen af brøndene var særligt dybe, men alligevel hørte der stiger til i forbindelse med deres brug. Brøndene har næppe haft funktion som brønde til drikkevand, derimod sættes de i forbindelse med hørbebearbejdning

Fig. 1. Plan over landsbyen Vorbasse i ældre vikingetid. – Grafik: Nationalmuseet.

The village of Vorbasse in the Early Viking Age.

i landsbyens mange grubehuse. De velbevarede trægenstande, som sammen med brøndene er artiklens hovedemne, er husholdningskar og redskaber, der tilfældigt er havnet der, efter at brøndene er gået ud af brug. Ikke desto mindre kaster genstandene lys over landsbyens dagligdag, som sammen med de mange fund af kværnstensfragmenter omkring boligerne viser, at formaling af rug er sket med revolutionerende drejekværne af den importerede lette basalt og af klæbersten til den kogte mad i ildfaste gryder.

Hverdagslivet i landsbyen, som har været en så væsentlig del af beboernes tilværelse, har vi kun adgang til i fragmenter og er derfor langt sværere at følge end periodens store overordnede begivenheder: I 726 anlægges den 500 m lange og 11 m brede Kanhavekanal på Samsø, hvis militære formål var at beherske de centrale danske farvande. I år 737 opføres den ældste præcist daterede palisadevold i Dannevirke, et af de største forsvarsværker i Nord-europas fortid. I slutningen af 800-tallet har et nyt dynasti sat sig på magten,

og lidt før midten af det næste århundrede, hvor Gorm den Gamle og hans slægt træder frem, opføres nogle af vikingetidens prægtigste monumenter i Jelling. I slående modsætning til landsbylivet i Vorbasse står også vikingetidens krigere, købmænd, opdagelsesrejsende og eventyrer, som drog ud i verden i skibe, som førte dem til De Britiske Øer og Vesteuropa og videre til Middelhavet. I 793 blev Lindisfarne Kloster plyndret, og andre klostre og udsatte steder langs kyster og floder blev overfaldet. I 882 hærgede vikingerne Frankerriget og det nordvesteuropæiske fastland. Vikingerne tog del i krige, plyndringer og erobringer, adskillige arbejdede som lejesoldater, men mange bosatte sig ude og skabte helt nye samfund i de nordatlantiske lande og koloniserede Færøerne, Island og Grønland. Dertil kom handelsrejsende i både øst og vest, hvor handelsvarer kombineredes med rov og salg af trælle.

Forhistoriens Vorbasse

Vorbasse var i den ældre vikingetid en lille landsby, næppe så stor som gennemsnittet af jyske landsbyer, men den vigtigste i sit nærområde (fig. 1). Landsbyen lå midt i den jyske hede omgivet af et åbent landskab med få træer, hvor der har været temmelig langt til nærmeste skov. Et tilsyneladende magert landskab, hvis ydeevne lå langt under f.eks. den vestjyske kystzone. Alligevel opstod en landsbybebyggelse, som voksede gennem 1.000 år, netop der. Her skal det handle om landsbyen i de sidste århundreder, inden landsbyen flyttede til sin nuværende placering.

Omkring år 700 opførtes først to gårde på stedet. Herefter skete der en gradvis udvidelse, indtil der omkring 900 lå seks gårde grupperet med tre på hver side af en øst-vest-løbende vej. Hver gård havde en portåbning ud til vejen, og en næsten firkantet indhegning afgrænsede gårdens areal. Bøndernes indhegnede gårdarealer var på mellem 4.000 og 6.000 m², og dermed var de dobbelt så store som gårdene, vi kender fra de foregående århundreder. De tre nordlige gårde dannede med deres omgivende hegn en nærmest rektangulær blok, hvoraf to særligt store gårde var på 9.000 og 12.000 m².

Arealet ud mod landsbyens hovedvej var arbejdsområde for gårdenes beboere. Her fandt Nationalmuseet fragmenter af genstande, der i sin tid var blevet fremstillet af pottemagere, møllere, smede og bronzestøbere. De arkæologiske undersøgelser i 1980'erne viste, at der også havde arbejdet træskærere, bødkere og vævere i landsbyen. På hver enkelt gård havde vævere beskæftiget sig med tekstilfremstilling på basis af både hør og uld. Vævningen havde foregået både i nedgravede grubehuse, i beboelseshuse og i mindst ét tilfælde i et mindre hus.

Til de seks gårde hørte der i alt 93 huse, 50 grubehuse og et mindre antal staklader. Ekstra gode bevaringsforhold fandtes i en lavning nordøst for lands-

Fig. 2. Oversigt over nogle af brøndene i lavningen nord for landsbyen Vorbasse. To brønde er fra germansk jernalder. De øvrige seks brønde, der er markeret med blå, er fra den ældre vikingetid. Vest for brøndene ses nogle af de 23 aflange kogestensgruber/brydegrave. – Grafik: S. Hvass.

Overview of some of the wells in the low-lying area north of the Vorbasse village. Two wells are from the Germanic Iron Age, while the other six, marked in blue, are from the Early Viking Age. To the west of the wells, some of the 23 oblong cooking or retting pits can be seen.

byens gårde med brønde og en række gærder. Dertil blev den tidsmæssige ramme for bebyggelsen mellem år 734 og 964 fastlagt ved dendrokronologiske dateringer af brøndene. Men det er ikke til at sige, hvor længe de enkelte brønde har været i brug (fig. 2, 9, 10 & 11). Hovedhusene med beboelse og stalde samt grubehuse lå omgivet af deres indhegninger, mens alle de mindre huse lå på indersiden af gårdenes indhegninger. I tidens løb blev bygningerne repareret, fornyet og flyttet forskellige steder på gårdspladserne. En gård adskilte sig ved foruden hovedbygning og flere mindre huse også at have en smedje, der lå i brandsikker afstand i landsbyens sydvestligste hjørne.

Omkring gårdenes bygninger lå de dyrkede og gødskede kornmarker. På overdrevet græssede husdyrholdet, hvor kvægavlen havde taget til på bekostning af kornavlen. Betydelige mængder kornpollen i pollenanalyser viste, at rug var til stede i samtlige prøver. Til hver gård hørte stalde med mange kreaturer. Staldene fra 700-tallet havde staldplads til 40 dyr, mens der i stal-

dene fra 900-tallet var plads til ca. 120 dyr. Alt i alt en markant produktionsudvidelse. Hver gård havde også et afgrænsende hegn, der sandsynligvis viser en opdeling af indmarken i lange, smalle parceller. Parcellerne havde et tværmål på mellem 9 og 12 m, som viser, at man har brugt en muldfjeldsplov til markarbejdet.² Det vestligste hegn til gården, som findes mod nordvest i yngste del af ældre vikingetid, har haft en parcel med en længde på mindst 100 m, formodentlig har parcellerne været betydeligt længere. Samme type marksystemer kendes fra de samtidige hollandske bebyggelser.³ Til trods for at Vorbasse kun bestod af seks gårde, blev den alligevel senere kirkeby og det største ejerlav i nærområdet. Landsbyen klassificeres som en typisk adelby med en lang bebyggelseskontinuitet.

Nye kværne

En ny kværntype, drejekværnen, som dukkede op i vest- og midtjyske landsbyer i løbet af den yngre jernalder, har været revolutionerende i forhold til tidlige tiders skubbekværn, som havde været brugt siden bondestenalderen. De første drejekværne var af granit, tunge og måske stadig som de gamle skubbekværne beregnet til brug på gulvet. Men fra begyndelsen af 700-tallet opstod en omfattende handel med grovvarer, der omfattede halvfabrikata af de vægtmæssigt langt lettere drejekværne af rhinsk basaltlava.⁴ I alt er der fundet 42 anlæg – stolpehuller, gruber og grubehuse – med kværne af basalt (fig. 3a-c). I nogle anlæg blev der fundet helt op til 80 fragmenter af basaltlava. Det er ikke muligt at afgøre, om der er tale om et større fragment af én drejekværn, der er gået i mange mindre stykker, eller om der er tale om flere forskellige fragmenter af forskellige drejekværne. 32 anlæg med basaltlava stammer fra den ældre vikingetidsbebyggelse.

Drejekværnene af basaltlava består af to flade, skiveformede kværnsten med en diameter på 46-50 cm. Et muligt fastbindingshul til et håndtag er bevaret. Liggernes midterhul går igennem hele understenen. Det er karakteristisk, at drejekværnenes maleflader er omtrent helt plane. Både løbere og liggere har været helt cirkulære i omkreds, undersiderne på liggerne er helt plane og 'rillehuggede', der viser, at kværnene sandsynligvis kan have været indbygget i en trækonstruktion eller trækasse. Specielt slid på malefladen kan konstateres perifert på liggernes ydre dele. På det ene fragment fandtes der 5 cm fra midterhullets kant en koncentrisk 0,5 cm bred og 0,1-0,2 cm dyb fure. Ved en af liggerne har den oprindelige vægt kunnet beregnes til en vægt på ca. 15 kg. På 13 af de øvrige mindre fragmenter af basaltlava er partier af maleflade og over/underside bevaret, der viser kværnenes tykkelser fra 2,3 til 7,8 cm; fragmenterne er generelt skiveformede med ensartet tykkelse. Et fragment

Fig. 3. a) Underligger fra drejekværn af basalt. Den totale diameter på kværnstenen har været omkring 46-50 cm. Det cylindriske midterhul er på 4 cm. b & c) Fragmenter af basaltkværne. – Fotos: Lone Hvass.

Lower stone from a rotary quern of basalt. The maximum diameter of the quernstone has been about 46-50 cm. The cylindrical central hole is 4 cm in diameter. b & c) Fragments of basalt querns.

har en gennemboring på ca. 0,9 cm i diameter. Det er antagelig et fragment af en løber med et fastbindingshul til et håndtag. Med et håndtag har man betjent de nye kværne, som på grund af rotationens kraft sled på stenene, der fik skarpe kanter og var gode til at skære kliddene i stykker. Resultatet var et større udbytte på langt kortere tid.

I vikingetidens Vorbasse var alle kværnsten af basaltlava. Det er nok en udvikling, som skal ses i sammenhæng med landsbyens voksende dyrkning af rug. Rugen krævede 100 % udmaling af kernerne, hvilket netop de fint malende basaltkværne kunne yde. Måske har de små møller i den daglige husholdning stået indbygget i trækasser, sådan som vi kender dem fra landbrugets mindre håndkværne i historisk tid. Diameteren har kunnet beregnes ved enkelte til 46 cm og 50 cm, altså godt det halve af kværnstenene i den første vandmølle i Jylland fra sidste halvdel af 1100-tallet.⁵ Hvor brugen af kværnstenene har været en almindelig del af livet på gården, har tildannelsen og skærpingen sandsynligvis krævet specialister. Samtlige fundne kværnsten i Vorbasse var importeret fra brud og landsbyer langs Rhinen, som blev transporteret 500 km via Dorestad på flodpramme – måske til Ribe eller Hedeby og derfra til Vorbasse på vogne, da der ikke eksisterer nogen vandvej til landsbyen.

Den nye handel med masseproducerede varer i begyndelsen af 700-tallet viste for første gang en infrastruktur, der var så udviklet, at det kunne betale sig at fragte relativt tunge og forholdsvis billige varer ud til mindre landsbyer i Vest- og Midtjylland. I Vorbasse er der i øvrigt fundet en mønt slået i Hedeby ca. år 975, som understreger forbindelserne mellem byerne. Rugen var datidens korn til brød, som måske blev bagt som fladbrød eller i en grube. Det er bemærkelsesværdigt, at dyrkning af rugen – foruden de revolutionerende basaltkværne – også falder samtidig med brugen af klæberstensgryder. De øvrige kornsorter på landsbyens gødskede marker var byg og havre, der indgik i føden enten som grød eller som blandkorn til mennesker og dyr. Helt op til forrige århundrede regnede man ikke havre for korn, til gengæld blev kimen til det danske rugbrød lagt i landsbyens hovedafgrøde.

Køkkentechnologi og madlavning

Landsbyens pottemager fremstillede mange halvkugleformede kar i en særlig jysk form. Keramikken viser, at man havde forbindelser til det frisiske område i Nordtyskland og Holland, men størst betydning i den daglige husholdning har de importerede klæberstensgryder fra Norge haft. Brugen af de gryder brød en mange tusindårig tradition om madens tilberedning. Klæberstenen var let af forme til ildfaste, tykbundede, halvkugleformede gryder (fig. 4a-c), som må have været særligt velegnede som langtidskogekar i modsætning til de hjemlige grove lerkar.

Fig. 4. Sider og bundskår fra gryder af klæbersten. – Foto: Konserveringscenter Vejle.
Base and side sherds from soapstone cooking pots.

Madlavningen har fundet sted ved det store ildsted i langhusenes beboelsesende, mens ovne ikke ser ud til at have være brugt. Kød og fisk blev kogt, stegt eller ristet. Nyt var det nu, at beboerne i Vorbasse også kunne simre kødet i de store tykbundede klæberstengryder, hvor varmen blev reguleret ved gløder og ild. Varmen under de hjemlige lerkar og kedler blev reguleret ved at hæve og sænke karrene over ilden. Kogning af maden har haft betydning for madlavningen. Det er en udvikling, der fortsætter langt op i historisk tid. Kød og fisk må have været spist fersk, lufttørret og måske røget.

Nedgravede grubehuse og vævehytter

I ældre vikingetid har der i landsbyen været 50 nedgravede grubehuse, mens der ingen var i den yngre vikingetid fra 900-1100. Fænomenet kendes fra andre bosættelser i den yngre vikingetid. Grubehusene var centreret i midten af landsbyen på begge sider af landsbyens hovedvej, og det er tydeligt, at der ikke er fundet grubehuse i selve gaden. Samtlige grubehuse var nedgravet fra den nuværende undergrundsoverflade indtil 1 m dybde. Altid med to dybere nedgravede tagbærende stolper, i øst-gavlen og i vest-gavlen, der har båret en rygås, og de var altid orienteret øst-vest (fig. 5). Efter de indre trækonstruktioner kunne de inddeles i tre typer, A, B og C:

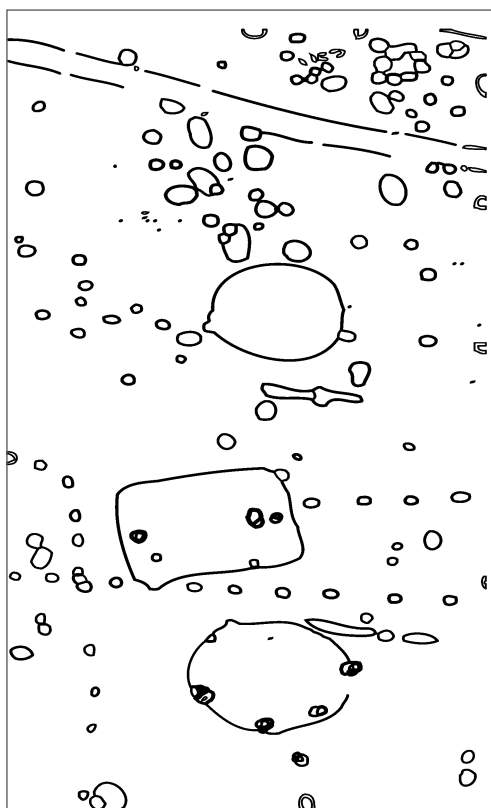

Fig. 5. Tre typer grubehuse på samme plan. – Grafik: S. Hvass.

Three types of pithouse on the same plan.

- Grubehuse af type A havde en rund til afrundet rektangulær grundplan uden påviste indre vægkonstruktioner.
- Grubehuse af type B havde en rund grundplan samt en vægkonstruktion bestående af en eller flere rækker af stolpehuller eller pælehuller efter en grenflettet væg.
- Grubehuse af type C havde en rektangulær grundplan med en væggroft til en vægkonstruktion bestående af lodrette planker.

Der blev udgravet 31 grubehuse af type A og 13 grubehuse af type B, som generelt var større end grubehusene af type A. Nedgravningen til grubehusene havde i overfladen en gennemsnitlig størrelse på 4,20x3,50 m, svingende i størrelse fra 3,20x2,60 m til 5,20x4,70 m. Ved det største af grubehusene med en nedgravning i overfladen på 5,20x4,70 m var grubehusets gulvflade 4,10x3,70 m.

Grubehusene af type B er karakteriseret ved, at der i kanten af gulvfladen fandtes aftryk af nedstukne tynde stolper med en diameter på 6-10 cm. Disse

tynde stolper fandtes i grubehusene nærmest i en cirkel med en indbyrdes afstand mellem stolperne på 30-50 cm. Denne stolpekonstruktion har uden tvivl indgået i en grenflettet, rund indre væg i grubehuset. I enkelte af de større grubehuse fandtes yderligere en indre vægkonstruktion, da der på indersiden af de tynde stolper til den grenflettede væg blev fundet en række nedgravede stolpehuller til større stolper, der fandtes med en indbyrdes afstand mellem stolperne på omkring 1 m. Disse stolper må have indgået i en indre forstærkning af vægkonstruktionen.

Der blev udgravet seks grubehuse af type C. Nedgravningen til disse grubehuse har i overfladen en gennemsnitlig størrelse på 3,80x3,20 m, svingende i størrelse fra 3,50x2,80 m til 4,20x3,50 m. Det er grubehuse, som har haft en fuldstændig rektangulær grundflade og er karakteriseret ved, at der i bunden af grubehuset fandtes en væggrøft med flere stolpeaftryk, der viser, at væggen har bestået af tætt stillede lodrette stavplanker. Væggrøfterne med de nedgravede rektangulære grubehuse har haft en størrelse fra 2,70x2,00 m til 3,80x2,90 m. I en senere del af ældre vikingetid findes en række mindre stolpebyggede huse med tre og fire sæt tagbærende stolpehuller, hvor væggen har været konstrueret på samme måde med tætt stillede lodrette stavplanker, der var nedgravet i en væggrøft.

Koncentrationen af udskiftede og opfyldte grubehuse viser, at der formodentlig kun til den enkelte gård har hørt et eller to grubehuse ad gangen. På samme måde viser de mindre huse inden for de enkelte gårde, at det samme hus er opført næsten på det samme sted ofte tre-fire gange og i ét eksempel indtil ni gange. Grubehusene viser ligesom de mindre huse en bestemt funktion på et bestemt sted inden for den enkelte gård.

Grubehusenes indre trækonstruktioner havde forskellige udformninger, men da de var nedgravet, har de alle kunnet holde en konstant jordvarme og luftfugtighed. Ved spinding med hørrer inden vævningen var det vigtigt, at fibrene kunne opsuge fugtighed fra luften og derved genvinde noget af den smidighed, de havde mistet under for kraftig tørring i forbindelse med brydningen.

Fundet af 13 tenvægte forskellige steder i bebyggelsen viser, at håndtene blev brugt i tilknytning til vævningen i beboelseshusene og i grubehusene. 11 tenvægte blev fundet i fylden til grubehuse fra landsbyens ældre fase, og de resterende to tenvægte blev fundet dels i ildstedet i et mellemstort hus og dels i stolpehullet i et langhus med beboelse og stald. Begge disse huse tilhører landsbyens yngste fase af den ældre vikingetid. Fundforholdene i Vorbasse viser, at brugen af tenvægten og dermed tenen var tæt knyttet til vævningen i den opretstående væv både i langhusene og i grubehusene. Af de 13 fundne tenvægte var der 11 hele tenvægte, og kun to var halve tenvægte, alle lavet

af brændt ler. Alle tenvægtene er af samme koniske form med en mere eller mindre markeret bundfacet. Der er ikke fundet andre former for tenvægte, der kan knyttes til den ældre vikingetidsbebyggelse. På gulvet i nogle af grubehusene lå større eller mindre koncentrationer af ubrændte vænevægte. På hver side af en omkring 2 m bred væv har bundter af tråde med vænevægte været ophængt. Der blev fundet 164 vænevægte af ler, heraf var 103 ubrændte vænevægte af rent ler uden magring. De blev fundet *in situ* på gulvet i 10 grubehuse. Forskellige størrelser på vænevægtene og forskellige tyngder af vænevægtene i trenden viser, at der kan have stået opretstående væve med forskellig bredde til vævninger af forskellige stykker stof. Væveren har sandsynligvis stået op ved væven og udnyttet lyset fra døråbningen og måske haft hjælp af en tranlampe. Alle koncentrationer af vænevægte liggende *in situ* på gulvene i grubehusene tilhører udelukkende grubehuse af type B og C.

Det var dog ikke kun i grubehusene, at der blev fremstillet tekstiler. Fund af vænevægte i beboelseshusene viser, at der også har stået opretstående væve. I beboelseshusene med ildstederne har indeklimaets vekslende varme og luftfugtighed passet til uldens temperaturregulerende effekt, modsat grubehusenes ensartede jordvarme og luftfugtighed, der har udviklet hørrens slidstærke kvalitet og holdbarhed. Grubehusenes ubrændte vænevægte vejede mest (fig. 6a-c), mens vævene i beboelseshusene med de brændte vænevægte, lavet af magret ler, overvejende vejede mindre. Forskellen på brugen af vænevægte kan skyldes, at der blev vævet hørklæde i grubehusene, mod beboelseshusene, hvor der blev vævet uldstoffer. Når enkelte vænevægte er særligt tunge både i materialet fra Vorbasse og en af de største arkæologiske udgravninger i Sønderjylland nær gården Østergård ved Hurup, kan det skyldes, at kanttråden bliver mere belastet, og fibrene giver sig og skal holdes godt ned i kæden.⁶ En nærmere undersøgelse af andre lokaliteter ville måske kunne vise vævenes størrelse og tekstilets art.

Hørstoffer har været brugt til linned, undertøj, skjorter m.m. I et enkelt grubehus var der et ildsted, hvilket også kan ses i forhold til vævning med horgarn, der krævede varme. Med hensyn til vævning af uld ved vi ikke, hvor stor flokken af får var. I 200-tallet blev klæder af uld udført af specialiserede håndværkere i Vorbasse.⁷ Nogle af datidens fornemme vævninger havde tilhørt kvinder og mænd, som må have haft den højeste status i landsbyen, og de rigest udstyrede grave. Dertil har udvælgelsen af særlig uld fra fåreflokken været nødvendigt. Noget lignende kan have været gældende i den ældre vikingetidslandsby.

Fig. 6. De mange hele svagt linseformede vævevægte fra udgravningerne ved Vorbasse har en gennemsnitlig diameter på 7-8 cm og en tykkelse på 3-4 cm, mens hullerne er på 1,5 cm. Ganske få vævevægte har en diameter på 9-10 og 13 cm, men samme tykkelse som de øvrige vævevægte. Flere er ornamenteret med gruber. a) Brændt vævevægt med aftryk af trend, 169 g. b) Ubrændt fragment af vævevægt, 229 g med fingertyk trendtråd. c) Ubrændt vævevægt, 280 g. – Fotos: L. Hvass.

The many intact, slightly lenticular loom weights from the excavations at Vorbasse have an average diameter of 7-8 cm and a thickness of 3-4 cm, while the holes are 1.5 cm in diameter. A few loom weights have a diameter of 9-10 cm and 13 cm, but the same thickness as the majority. Several of them are ornamented with pits. a) Fired loom weight with impression of warp, 169 g. b) Unfired fragment of loom weight, 229 g with finger-thick warp thread. Unfired loom weight, 280 g.

Aflange værkstedsgruber og brydegrave

I landsbyen blev der fundet to former for gruber, der indeholdt ildskørnede sten. Dels var der de traditionelle cirkulære 'kogestensgruber' og dels 23 aflange gruber (se fig. 2). På langs i midten af de aflange gruber fandtes et centralt fyldskifte med sort jord og en tæt koncentration af ildskørnede sten, der ved bunden bestod af en helt sammensintret stenmasse. Et tydeligt bevis på, at der havde været meget høj temperatur i bunden af gruben. På begge sider af fyldskiftet har der været en form for trækonstruktion. Men begge former for kogestensgruber har hver sin markante udbredelse og brug inden for området mellem det centrale beboelseshus og landsbygaden. De aflange gruber har været brugt som tørreovne, hvor opvarmningen er sket ved ildskørnede sten. Opvarmede sten afgiver en ensartet jævn varme og kan, når de først er varmet op, ved minimal ydelse holde samme temperatur. Sandsynligvis har det været de såkaldte 'brydegrave', der har været brugt i hørbearbejdningen inden den videre bearbejdning med redskaber, som skættesværd, hegle og kamme skulle finde sted. De sidste værktøjer er ikke fundet i Vorbasse, men de må have været der, før hørren kunne bruges. Seks brønde, nogle med stiger, lå i en lavning med mange sten. Fund af hørpollen og brydegravene viser, at landsbyens seks gårde har haft en hørproduktion, som må have dækket landsbyens eget behov. Fundene viser samtidig, at produktionen har været knyttet til gårdenes egne værkstedsområder og ikke til det fælles areal. Men selve arbejdet med hørproduktionen, hvad angår tørring og brydning, har krævet mange menneskers deltagelse, og man må have brugt arbejdskraft fra alle gårdene. I historisk tid fejrede man brydegildet i september med festlig mad og drikke og dans til sidst. Tørring af hørren med grene og ris og samtidig fyring i brydegravene har antagelig været mændenes arbejde, mens det øvrige arbejde med hør blev udført af kvinder. Spinding af hørren til tråd og garn har i historisk tid været et arbejde, som krævede et særligt håndslag, hvad enten det foregik med hånden eller spiderok.

Endelig skal nævnes, at der blev fundet mange ildskørnede sten i stolpehuller, gruber og andre anlæg i landsbyen. Noget tilsvarende genfindes ikke i det arkæologiske materiale hverken i jernalderen eller i den yngre vikingetid, men det er et fænomen, som afventer nærmere undersøgelse.

Landsbyens smedje

Smedegården, landsbyens sydvestlige gård, bestod ud over smedjen og hovedhuset af flere andre mindre bygninger end de øvrige fem gårde. Smeden har produceret værktøj af jern til landsbyens beboere, men tilbage i smedjen var kun glødeskaller, mens hammer og ambolt manglede. Omkring de

Fig. 7. Flere fund af jern og jernrelaterede genstande blev gjort under udgravningerne i Vorbasse i form af slagger, jernstænger, jernklumper, jernnagler, jernspidser og slibesten. Jernfundene er markeret med sorte prikker. – Foto: Konserveringscenter Vejle.

Several iron and iron-related finds were recovered during the excavations at Vorbasse in the form of slag fragments, iron bars, lumps of iron, iron rivets, iron points and whetstones. These iron finds are marked here with black dots.

mindre bygninger nær landsbyens hovedvej fandtes en mængde jernslagger, jernklumper, hængsler, jernstænger, jernknive samt slibesten og hvæssesten af importeret skifersten (fig. 7). Til smedegården hørte ligesom de andre gårde også en vævchytte. Gården kan på grund af sin smedje have haft en særlig social status i landsbyen, selvom det indhegnede gårdanlæg ikke var landsbyens største. En indgang førte fra smedjen til gårdspladsen foran hovedbygningen. Et mindre hegn førte fra smedjen mod vest væk fra landsbyen, hvor der lå en staklade. Fra smedjen var der ingen adgang til landsbyens hovedvej, antagelig på grund af brandfare.

Pollenprøver og landsbyens brønde

I den nordlige udkant af gården mod nordvest fandtes en større lavning, som lå ud mod et lavere, fugtigt engområde. I bunden af lavningen lå seks brønde fra den ældre vikingetidsbebyggelse, sammen med flere gruber. Både i brøndene og ved bebyggelsens nordlige hegn, der forløb tværs hen over lavningen

med en fundamentsgrøft med flere udskiftede rækker af stokkehuller efter risgærder, blev der fundet en del velbevarede trægenstande, der stammer fra brøndenes opførelse eller er genstande, der er tabt i brøndene. Brøndene har været vandførende. Men hvis nogle af dem har haft andre funktioner end blot at være brønde med drikkevand, så ville de ikke samtidig have været brugt til drikkevand. To hørfrø kan stamme fra rødning af hør – stængler, men kan også være endt i brønden som tilfældigt affald, ligesom de spredte fund af aksled af byg og rug, der optræder i flere af brøndene.

Brøndene var vidjeflettede og stavforede. Da de fleste af brøndene er dendrokronologisk daterede, kan de fundne trægenstande i brøndene derfor dateres meget præcist (fig. 8a-b). En af brøndene skilte sig ud fra de andre brønde ved sin størrelse, konstruktion og ikke mindst ved dens meget lange brugstid. Brønden havde en nedgravning, der foroven havde et tværmål på 3,50 m (fig.

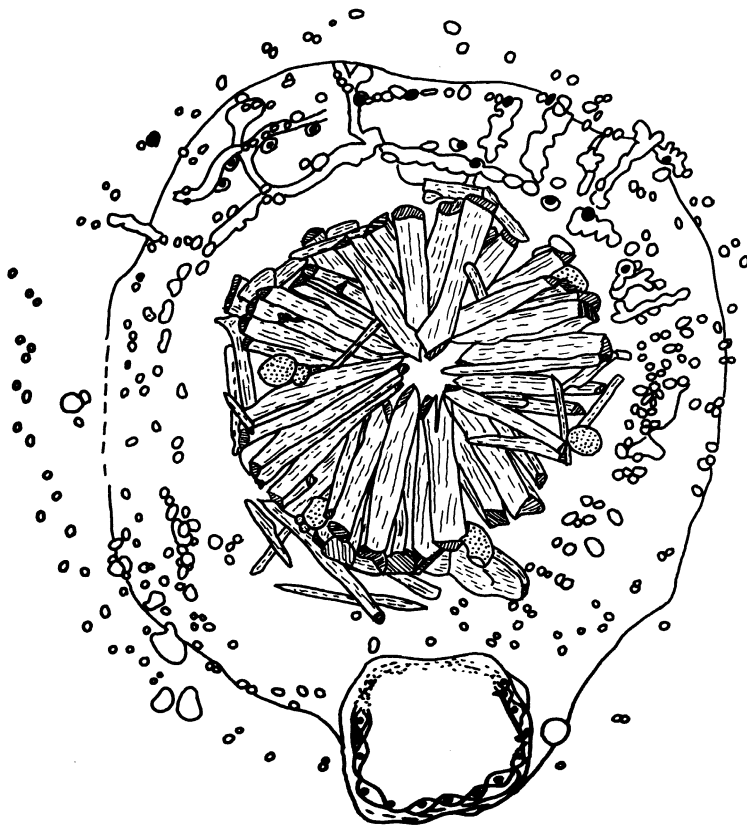

Fig. 8. a) Oversigtsplan med to brønde. En vidjeflettet og en stor, stavforet brønd.
– Grafik: S. Hvass.

Overview showing two wells: A large stave-built well and a wattle-lined example.

Fig. 8. b) I de fleste brønde var der kun mindre nedgravninger i lerjorden, som ikke krævede afstivninger. I denne brønd har det været nødvendigt med en øvre vidjefletning. I mange af brøndene stod der som her velbevarede stiger. Brøndens vidjefletning er C14-dateret til 665-790 e.Kr. Stigen er dendrokronologisk dateret til efter år 675, så brønden er formodentlig fra 700-tallet. – Foto: S. Hvass.

Most wells were only dug shallowly into the clay soil and did not need reinforcing or bracing, but this well required an upper wattle lining. Well-preserved ladders were found in many of the wells. The wattle is ¹⁴C dated to AD 665-790 and the ladder is dendrochronologically dated to after AD 675, so the well probably dates from the 8th century.

9). I brønden blev optaget 85 egeplanker samt flere genstande af træ, hertil fandtes både hen over selve brønden og i bunden af lavningen en masse mere eller mindre tilhuggede pinde og kæppe, der formodentlig stammede fra nedbrudte risflettede gærder. Træplanker fra denne brønd er veldaterede, og de viser, at brønden havde to brugsfaser. Brønden var konstrueret på samme måde som en tragt, hvor brøndens sider bestod af kløvede og tilspidsede egeplanker (fig. 10 & 11).

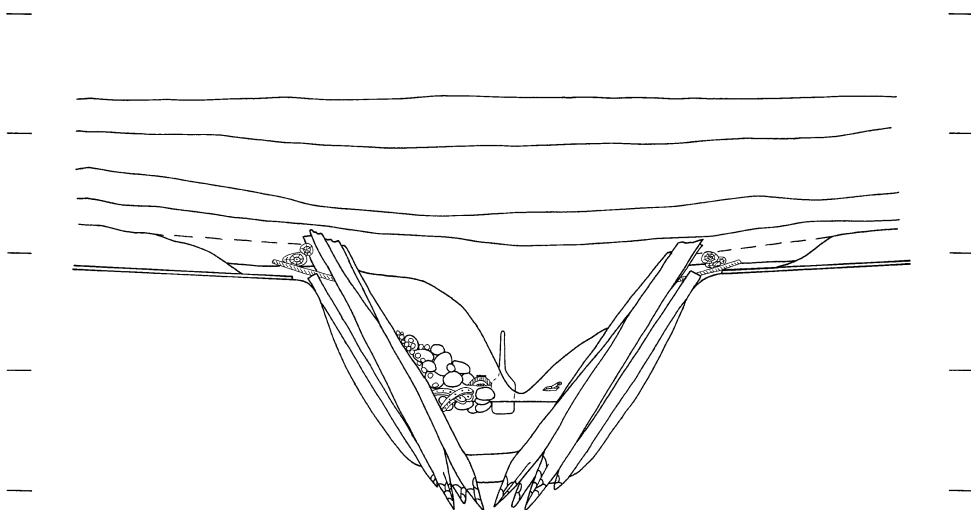

Fig. 9. Den største af brøndene i Vorbasse blev bygget i vinterhalvåret 734/735. Mange af egeplankerne stammer fra fem egetræer, der er fældet inden for et år og derefter kløvet i 49 egeplanker og brugt som foring i brønden.

The largest of the wells at Vorbasse was constructed in the winter of AD 734/735. Many of the oak planks in the well construction derive from five oak trees that were felled within the course of a year and then cleaved into 49 planks and used to line the well.

Fig. 10. Profilsnit af den store brønd, der er dateret til vinterhalvåret 734/735. – Foto: S. Hvass.

Section through the large well, which is dated to the winter of AD 734/735.

Fig. 11. Den store brønd bygget i vinterhalvåret 734/735 med stige. – Foto: S. Hvass.

The large well built in the winter of AD 734/735 with its ladder.

I brøndens ældste fase var 25 planker sat ned som brøndens sider i en tragtformet foring. Fældningstidspunktet for bygningstømmeret lå fra omkring år 305 til det yngste omkring år 493. Bygningstømmeret viste, at man har genanvendt tømmer igennem næsten 200 år. Alt det genanvendte bygningstømmer var samlet sat ned som brønd-foring efter år 493, som er det yngst daterede træ fra brøndens første brugsfase i den germanske jernalder. Brønden er derefter sandet til, og da brønden atter skulle bruges, foretog man en fuldstændig genopgravning af brøndhullet, helt ind til den oprindelige træforing. Træet i brøndens yngste brugsfase bestod af 38 radialkløvede egeplanker og 11 tangentielt kløvede egeplanker. De dendrokronologiske analyser viser, at mere end halvdelen af plankerne muliggjorde en meget præcis datering til at være genopbygget i sommeren år 734 med mindre reparationer i den østlige side

i vinterhalvåret 734/735. Brønden er i ældre vikingetid opbygget af kløvede egeplanker, der blev skovet direkte og straks sat ned som foring af brønden. De velbevarede trægenstande (fig. 12a-h) giver et indtryk af husgeråd og redskaber, som vi kan genkende i bondesamfundene helt frem til 1800-tallet.⁸

Fig. 12. I alle brøndene fandtes en række særdeles velbevarede genstande af træ, som dateres meget præcist til mellem år 735 og 951, altså til den ældre vikingetidsbebyggelse. – Fotos: Konserveringscenter Vejle.

All the wells were found to contain several exceptionally well-preserved wooden artefacts, all dated very precisely to between AD 735 and 951, i.e. the Early Viking Age settlement.

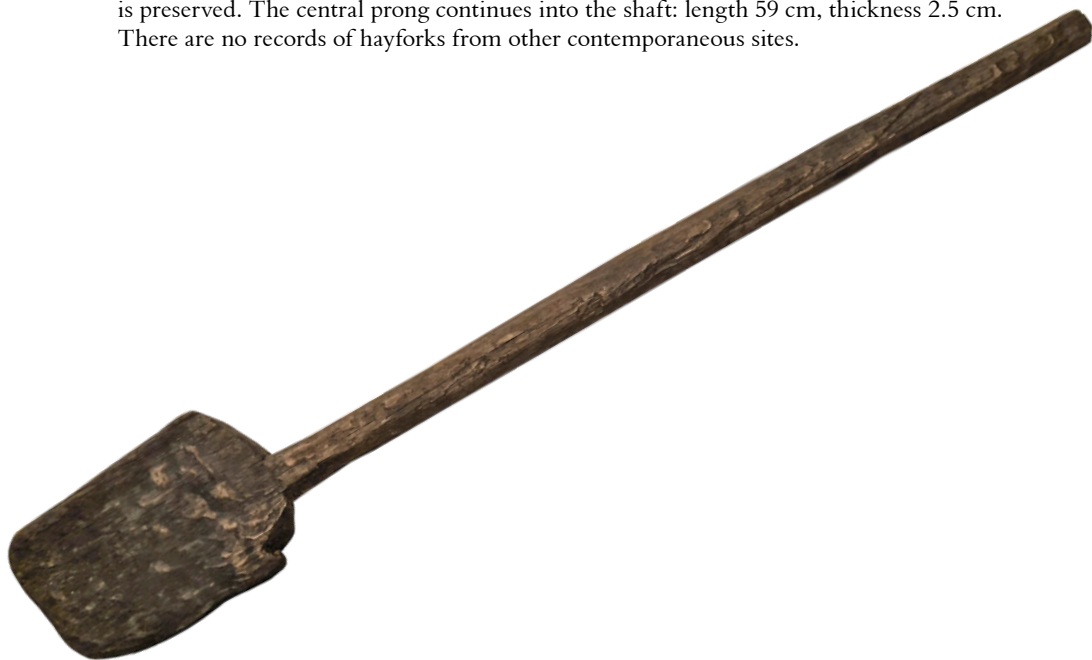
a) Midt i den store brønds opfyldning lå en udskåret træskål med håndtag. Skålen blev fundet i brønden bygget i vinterhalvåret 734/735. Den er lavet af elletræ, som er rødligt hvidt, blødt, let og holdbart, når det holdes fugtigt. Skålen er kendt i mange variationer, bl.a. fra Hedeby og Trelleborg på Sjælland. Diameter 25 cm, håndtaget 10 cm. I alt ca. 30 cm.

a) In the middle of the fill of the large well built in the winter of AD 734/735 lay a carved wooden bowl with a handle. It is made of alder wood, which is reddish-white in colour, soft, light and durable when kept damp. Many variants of this bowl are known from other sites, including Hedeby and Trelleborg on Zealand. Diameter 25 cm, handle 10 cm. In total c. 30 cm.

b) Høgreb af eg. Greben lå sammen med de to træspader i bunden af brønden, der blev bygget i vinterhalvåret 734/735. Den nedre del med tre tænder og tre tværstykker var bevaret, formodentlig har hele greben været til stede i brønden. Den midterste tand fortsætter i selve skaftet. Længde 59,0 cm, tykkelse 2,5 cm. Høgrebe kendes ikke fra andre samtidige fund.

b) Hayfork of oak. The fork lay together with two wooden spades in the bottom of the well built in the winter of AD 734/735. The lower part with three prongs and three cross-pieces is preserved. The central prong continues into the shaft: length 59 cm, thickness 2.5 cm. There are no records of hayforks from other contemporaneous sites.

c) Træspade fundet i brønden bygget i vinterhalvåret 734/735. Længde 86,9 cm. Lignende spader er fundet adskillige steder bl.a. i Jellinghøjene og Dannevirkes voldgrav.

c) Wooden spade found in the well built in the winter of AD 734/735. Length 86.9 cm. Similar spades have been found at many other sites, including the royal mounds at Jelling and in the ditches at Danevirke.

d) Træskål med håndtag, skåret i elletræ, lå i brønden bygget i vinterhalvåret 734/735. Diameter 14 cm; med håndtaget i alt ca. 20 cm.

d) Carved alder-wood bowl with handle found in the well built in the winter of 734/735. Diameter 14 cm, with handle c. 20 cm.

e) Bagespade af eg fundet i brønden, bygget i vinterhalvåret 734/735. Spaden er bevaret i en længde på 65 cm, hvoraf selve bladets længde udgør 32 cm. Et langt stykke af en skaftende blev fundet i samme brøndfyld. Det er formodentlig skaftenden til denne spade. Skaftet ville dermed svare til en længde på ca. 53 cm. På grund af bladets størrelse og skaftets skrå form og mere spinkle dimensioner er spaden formodentlig en bagespade. Lignende kendes ikke fra andre samtidige fund.

e) Wooden baking peel found in the well built in the winter of AD 745/735. The peel has a preserved length of 65 cm, of which the blade makes up 32 cm. A shaft fragment found in the fill of the same well presumably belongs to this peel, giving a total shaft length of c. 53 cm. The size of the blade and the shaft's tapered form and slender dimensions suggest that this is a baking peel. No similar finds have been recorded from other sites.

f) Et trætrug skåret i lindetræ blev fundet i en brønd, der er dateret til mellem 919 og 949. Trætruget havde i overkanten en største længde på 59 cm og en største bredde på 34 cm. Formen er overmåde kendt fra historisk tid, men ikke fra andre samtidige fund.

f) Carved limewood trough found in a well dated to between AD 919 and 949. The trough had a maximum length uppermost of 59 cm and a maximum width of 34 cm. Its form is widely known from historical times but has not yet been recorded from other contemporaneous sites.

g) Træspand fundet i en brønd, der er bygget i 919. Træspanden er lavet af 11 lodrette stave af ask og holdt sammen med tre tøndebånd. 16 cm høj med en diameter på 26 cm. En lignende træspand er fundet i voldgraven ved Trelleborg.

g) Wooden bucket found in a well built in AD 919. The bucket is made up of 11 vertical ash staves, held together by three hoops: 16 cm tall with a diameter of 26 cm. A similar wooden bucket was found in the moat at Trelleborg.

h) Træstykke af ukendt brug. Måske del af et plovskær? Fundet i en brønd fra 700-tallet. Længde 50 cm.

h) Wooden artefact of unknown function. Perhaps part of a ploughshare? Found in a well from the 8th century AD. Length 50 cm.

Stiger i brøndene

I brøndene blev der yderligere fundet tre stiger, der alle er af samme konstruktion. En af de bedst bevarede stiger fandtes i en brønd fra 700-tallet (se fig. 9, 10 & 11). Stigens ben var lavet af kløvede og tilhuggede egeplanker, bevaret i en længde på 181 cm, stigebenene havde et rektangulært tværsnit: 9 cm brede og 4-5 cm tykke, med fire udborede trindhuller, hvor de to nederste trin endnu fandtes på deres plads ved udgravningen. Trinene bestod af afbarkede hasselgrene, der næppe kan have været anvendt mange gange, da barken ikke viste det ringeste spor efter slid. Stigen havde været 50 cm bred, men det nederste trin bestod af en 69 cm lang hasselgren, 2,5-3 cm i diameter; det virker nærmest, som om der er brugt tilfældige kæppe som trin i stigebenene. Afstanden mellem de forskellige trin var lidt forskellig, regnet fra neden var første trin i 33 cm's højde, og derefter var der mellem trinene 44 cm og 32 cm.

En tilsvarende stige stammede fra en brønd fra år 919. I brønden fandtes nederst to sidestykker af en lodretstående stige. Sidestykkerne af eg var bevaret i en længde på 59 og 90 cm med et tværmål på 10-11 x 3-4 cm. I disse sidestykker fandtes i det længste stykke to udborede runde huller til trin, der viste en afstand mellem trinene på 33 cm. I alle trindhullerne fandtes endnu bevarede fragmenter af selve trinene, der havde bestået af hasselkæppe.

En tredje stige blev fundet i en brønd. Stigen er med bevaret splint dendrokronologisk dateret til ca. år 768. Her fandtes stigebenene bevaret i en længde på 124 cm og 135 cm med en stigebredde på ca. 0,50 m. Tre stigettrin var bevaret med en indbyrdes afstand på ca. 26 cm. Stigen stod på brøndens bund.

Vognaksler

Der er fundet to næsten samtidige vognaksler af egetræ fra to forskellige brønde fra år 949 og 951. Den bedst bevarede er 122 cm lang og lavet af eg; akslen er fundet i en brønd fra år 949. Midterstykket er 75 cm langt, til den ene side fandtes hele navlængden bevaret, afsluttet med resten af et gennemboret mindre hul, navlængden har været 39 cm. Til den anden side fandtes kun den indre del af navlængden bevaret. Sporbredden kan derfor beregnes til 114 cm, tæt på de obligatoriske 110 cm. Vognakslen har formodentlig været anvendt som bagaksel på et firhjulet arbejds køretøj.

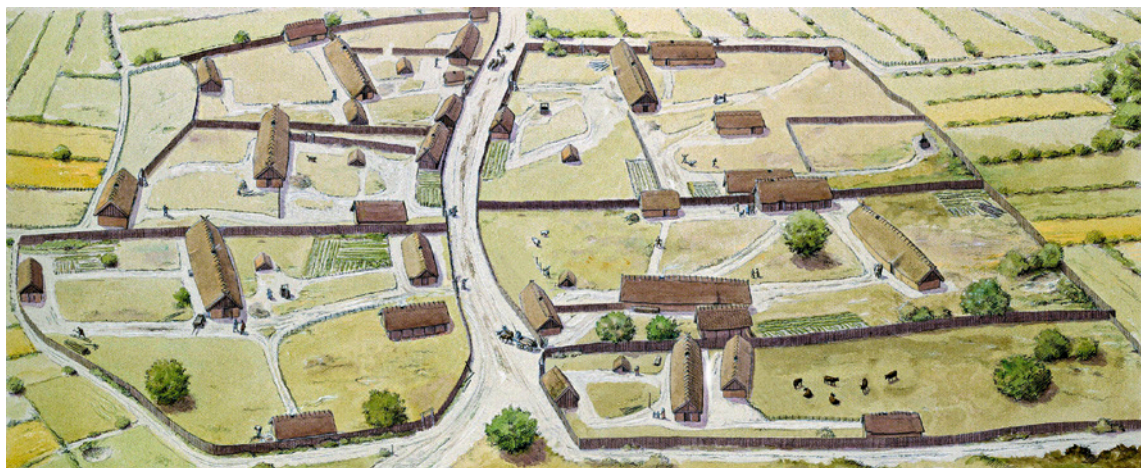

Fig. 13. Rekonstruktion af landsbyen i ældre vikingetid. – Tegning: F. Bau.

Reconstruction of the Vorbasse village in the Early Viking Age.

Landskabet omkring Vorbasse

Kører man i dag fra Vorbasse ad landevejen mod nord til Billund, skal der mere end god fantasi til at forestille sig, at vejen skærer direkte igennem sporene efter 1.000 års jernalder og den her omtalte vikingetidsbebyggelse (fig. 13), som har ligget øst og sydøst for den eneste nuværende gård. I dag er det kun en markvandring, som i heldigste fald vil afsløre jernslagge og lerkarskår fra den forhistoriske bebyggelse. Så langt øjet rækker, ses blot korn- og majsmarker, der mod nord afgrænses af nåletræshegn og Slauggård Plantage. Det oprindelige hedelandskab – af historikere kaldet ‘den værste egn’ – er det område i Jylland, hvor E.M. Dalgas i 1800-tallet fik velhavende københavnere til at investere i dengang værdifulde jordarealer og plantager.⁹ Det var her – grænsende op til denne tilsyneladende golde hede – at bønderne i Vorbasse gennem 1.000 år opdyrkede og udnyttede landskabet og ikke mindst de tilstødende våd- og engarealer nord og nordøst for bebyggelsen. Set med nutidens øjne er det magre ressourcer, men ikke desto mindre nok til jernalder- og vikingetidslandsbyerne, for det er netop her, mod nord op mod engdraget, at Vorbasses bedste agerjord med høj bonitet strækker sig. Mod nordøst ved den sidste istids yderste fremstød ligger på selve israndslinjen bakken Storebavn med røser fra ældre bronzealder og en mindre gravplads fra landsbyen i romersk jernalder. Øst herfor ses rester af den nu opdyrkede Østermose. Under verdenskrigene blev den udlagt som tørvemose og blev senere opgravet og drænet. Endnu ses dog de tilstødende søer fra det tidligere overdrevslandskab, som jernalderen og vikingetidens landsbyer må have udnyttet til høslæt, græsning og som vandingssteder.

Ældgamle træk og revolutionerende nyt i vikingetidens hverdag

Fra historisk tid og langt op i begyndelsen af 1900-årene genfindes den samme stavbyggede spand fra Vorbasse som mælkespand og stave af forskellige bødkerarbejder fra kar til tønder i mange størrelser. Truget fra Vorbasse genfindes som et trug til at ælte smør i. Bagespanden genfindes som en skydsel til at sætte brød i ovnen med. Høgreben kendes fra middelalderens kalkmalerier og som brugsgenstand helt op til nutiden. Trægenstande fra Vorbasse har altså holdt sig fuldstændig identiske gennem 1.000 års landbrugssamfund, ældgamle træk uden tvivl med de samme funktioner. Den store revolution i vikingetiden var drejekværnene af basalt, dertil værksteder til fremstilling af hørarbejde. Tankevækkende, at hørarbejde i Danmark fortsætter helt frem i historisk tid til industrien i 1930, men som værksteder i grubehuse er de enestående i germansk jernalder og ældre vikingetid, hvorefter de helt forsvinder.

Brøndenes store betydning for landsbyens dagligdag i den ældre vikingetid, enten som kilde til drikkevand eller vand til brug i hørbearbejdningen, kræver en langt mere detaljeret undersøgelse end fremlæggelsen her – især med hensyn til placeringen af brydegravene. Endelig fortjener materialet også en indgående undersøgelse af de øvrige kogestensgruber, deres placering og brug – ikke mindst de mange ildskørnede sten i stolpehuller, gruber og andre anlæg i landsbyen. Som nævnt findes noget tilsvarende ikke i det arkæologiske materiale fra hverken jernalderens- eller den yngre vikingetidslandsby, men også det er et fænomen, hvis praktiske betydning afventer nærmere undersøgelse. Endelig mangler en detaljeret analyse af smedegården, glødeskaller, smeltedigler, jern- og bronzegenstandenes udbredelse i den ældre vikingetidslandsby. Når den store bearbejdning af hele Vorbasse-landsbyen igennem 1.000 år er færdigbearbejdet i 2025, kunne disse undersøgelser tilføjes.

NOTER

1. Søvsø 2020, s. 123-124.
2. Agersnap Larsen 2015, s. 185.
3. Heidinga 1987.
4. Nielsen 1987, s. 195; Gabriel 1988a, s. 158.
5. Nielsen 1987.
6. Ved gården Østergård ved Hurup udgravede Haderslev Museum i 1995-2001 ca. 110.000 m² velbevarede spor efter bebyggelser og gravpladser fra oldtid og middelalder. Spredt over det udgravede område fandtes 13 grubehuse.
7. Andersson Strand & Mannering 2011, s. 82.
8. Rester af bøtter og tønder blev fundet i flere brønde. I brønden, bygget vinterhalvåret 734/735, blev der fundet en bund af et trækar eller tønne. Yderligere

fundtes i brønden fra år 919 en bøttestav lavet af ask. I den yngre brønd fra mellem år 919 og 949 fandtes en tøndestav i ask, der var bevaret i en længde på 53 cm, og der i den ene ende havde en bevaret tydelig fals til en tøndebund. Målet antyder, at tøndestaven stammer fra en trætønde med en højde på mindst 65 cm. Og i brønden fra 949 fandtes flere dele af tøndestave i ask fra flere forskellige tønder. I brønden, bygget i vinterhalvåret 734/735, er der fundet et stykke af bunden eller toppladen, lavet af eg, til en mindre spand eller tønde.

9. Porsmose, upubliceret arbejde.

LITTERATUR

- Agersnap Larsen, L. 2015: Muldfjælsplovens tidlige historie. *Kuml* 2015, s. 165-196.
- Andersson Strand, E. & U. Mannering 2011: Textile Production in Late Roman Iron Age – a case Study of textile production in Vorbasse, Denmark. I: Boye, L., P. Ethelberg, L. Heidemann Lutz, S. Kleingärtner, P. Kruse, L. Marthes & A.B. Sørensen (red.), *Arkæologi i Slesvig/ Archäologie in Schleswig – Sonderband: "Det 61. Internationale Sachsensymposium 2010, Haderslev, Danmark"*, s. 77-84.
- Gabriel, I. 1988a: Zur Innenbebauung von Starigard/Oldenburg. Oldenburg-Wolin-Staraja Ladogra-Novgorod-Kiev. Handel und Handelsverbindungen im südlichen und östlichen Ostseeraum während des frühen Mittelalters. I: *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission Band 69*, s. 55-86.
- Heidinga, H.A. 1987: *Medieval Settlement and Economy North of the Lower Rhine*. Assen/Maastricht.
- Hvass, S. 1997: The Status of the Iron Age Settlement in Denmark. I: Beck, H. & H. Steuer(red.), *Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, s. 377-413.
- Hvass, S. 2011: Bebyggelse og politik i Danmarks vikingetid. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 46-59.
- Møller Hansen, K. & H. Højer 2000: Næs- en vikingebebyggelse med hørproduktion. *Kuml* 2020, s. 59-87.
- Nielsen L.C. 1987: Omgård. The Viking Age Water-mill complex. A provinsional report on the 1986 excavations. *Acta Archaeologica* 57, s. 177-204.
- Sørensen, A. B. 2011: *Østergård, vikingetid og middelalder*. Haderslev.
- Søvsø, M. 2020: Landsbyer, gårde og social struktur på den jyske vestkyst i la longue durée. *Kuml* 2020, s. 109-169.
- Terkildsen, K. F. & M. H. Andreasen 2014: Kærgård ved Daugbjerg – Bebyggelse med værkstedsområde fra yngre jernalder. *Kuml* 2014, s. 65-106.
- Thomsen, L.G. 2010: Grubehusene som væverum? Overvejelser om funktionsbestemmelse af grubehuse. I: H. Lyngstrøm (red.): *Smedens rum 1: Arbejdsrapport fra det første seminar i netværket Smedens Rum, 14. oktober 2010*, s. 107-122.

UPUBLICERET LITTERATUR

Porsmose, E.: upubliceret arbejde, *Hedebonde i den værste egn*.

Everyday life in Viking Age Vorbasse

Between ancient practices and revolutionary innovations

Over the past 30 years, hundreds of Iron Age and Viking Age villages have been excavated, but Vorbasse remains unique due to its state of preservation and the proportion of the site that was uncovered in the 1970s and 80s. In the Early Viking Age, the Vorbasse village was small, hardly the size of the average of Jutland village, but it was still the most important settlement in its immediate area (fig. 1). Despite only consisting of six farms, it nevertheless became a church town and the largest local *ejerlav* (= vill or cadastral district). The village is classified as a typical *adelby* (= noble town) with extended settlement continuity.

Six wells associated with the Early Viking Age village were excavated at Vorbasse, and these were found to contain many well-preserved wooden objects. Since most of these wells have been dated dendrochronologically, the objects found in them can also be dated accurately. Preserved wooden objects are rare finds in the Viking Age villages excavated in Denmark. Conversely, the preservation conditions at early urban sites from the Viking Age and Early Middle Ages are so favourable that many wooden objects

associated with activities in daily life have been recovered. The largest body of material is from Hedeby, and the impression gained here is that wooden household objects constituted a significantly larger group than those of pottery, soapstone and other materials combined.

The assemblage of wooden artefacts recovered from Vorbasse includes many already known types, such as the wooden bowl with a handle, seen in many variants elsewhere, including at Hedeby and at Trelleborg on Zealand (figs. 12a and 12d). The stave-built bucket (fig. 12g) is represented at Trelleborg. Similar spades to the Vorbasse examples (fig. 12c) have been found at several other sites, for example the royal mounds at Jelling and the ramparts of Danevirke near Hedeby. Similar ladders to those from Vorbasse are also seen elsewhere, including at the site of Næs in southern Zealand (figs. 8b and 11). Wagon axles, too, are known from other sites, including a well-preserved identical example from Viborg Sønderød. But the trough, baking peel (fig. 12c) and hayfork (fig. 12b) have as yet no parallels at other Viking Age sites in Denmark.

Lone Hvass
Brødstrup

Steen Hvass
Brødstrup